

SOSYALİST ÜLKELERDE ROMA HUKUKU (*) (**)

Yazan : Elemer POLAY

Çeviren : Belgin ERDOĞMUŞ

1. Roma hukuku ilminin sosyalist ülkelerdeki durumu hakkında Batı ülkelerinde değişik kanaatlere rastlanmaktadır. Sovyet rejiminin klasik kültürün düşmanı, tarihi maddeciliğin ilmi ürününün hukuk tarihi alanında tamamen faydasız olduğunu ileri süren romanistler mevcuttur (2). Buna karşılık Sovyetler Birliğindeki Roma Hukuku ile ilgili materyali P. Koschaker övmekte ve Rus hukuk öğrencilerinin Novwizki - Peretjerski'nin (Rimskoje tschastnoje pravo, 1945) ders kitabını öğrendikleri takdirde, günümüzün orta seviyedeki Alman meslekdaşlarına nazaran, Roma hukuku sahasında daha bilgili olacaklarını (3), iddia etmektedir. Romanist ilmin ülkelerimizdeki durumu hakkında gerçek bir tablo çizmek istiyoruz.

2. Herşeyden öce sosyalist hukuk ilminde Roma hukuku çalışmalarının ne gibi bir amaca hizmet ettiğini açıklamak gerekir.

(*) Bu makale LABEO RASSEGNA DÍ DIRITTO ROMANO (Cilt 13) de yayınlanmıştır.

(**) 10 Kasım 1965 de müellifin Münster (Westf.) Hukuk Fakültesinde verdiği konferans - Kısaltmalar : AA - Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Macaristan) ; AJ - Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae (Macaristan) ; AT - Antik Tanulmanyok (Antik etüdler, Macaristan) ; AUB - Acta Universitatis Budapest. Sectio Juridica (Macaristan) ; AUSz - Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica (Macaristan) ; JK - Jogtudományi Közlöny (Macaristan) ; Pravwo - Prawo Univwersytet Wrocławski im Boleslawwa Bieruta (Polonya) ; SGP - Sowietskoje Gosundarstwo i Pravwo (Sovyetler Birliği) ; SUBB - Studia Universitet Babes - Bolyai (Romanya) ; VDI - Westnik Drewnej Istorii (Sovyetler Birliği).

(1) Carelli, Aproposito di crisi del dir. rom., SDHI. 9 (1943) 1 ff.

(2) Paradisi, I nuovi orizzonti della storia giuridica, St. Koschaker 2 (1954) 377.

(3) Koschaker, Europa und das röm. Recht (1958) 356 ff.

(4) Nowizki - Peretjerski, Rimskoje tschastnoje pravwo (Roma Hususî Hukuku) 1948.

Sosyalizmde Roma hukuku ile ilgilenmenin iki nedeni vardır : a) Eski Avrupa'nın en büyük, köle besleyen toplumun hukuku olması, b) Roma hukuku olmadan kapitalist mal mübadele hukukunu anlamamanın mümkün olmaması yüzünden, Roma hukuku çalışmaları yapılmaktadır. Basit mal mübadelesinin hukukî şekilleri tarih içinde Roma hukukunda mükemmel bir gelişme göstermiştir. Marksist romanist ilmin görevi mal üretiminin bu hukukî şekillerinin tarihi açıdan tenkididir.

Bununla beraber Roma hukukuna karşı olan bu tutum oldukça yavaş gelişmiştir. Mümtaz sovyet hukukçusu Nowizki (4) daha 1948 yılında açıkça, tatbikatta çalışanlar için Roma hukukunun hiçbir önemi olmadığını, öneminin sadece hukuk tarihi açısından olduğunu söylüyordu. Aynı görüş Çekoslovak I. Turecek (5) tarafından da dile getirilmişti: «Öğrencilere ferdi, köle hukuku, bir yük olarak tahmil olunmamalıdır.» Ancak henüz on yıl geçmeden, Nowizki bu görüşünü, muhtemelen Serebrowski'nin tenkidi üzerine değiştirdi (6). Buna benzer bir fikir, birkaç yıl önce, Leningrad Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi tarafından ileri sürülmüştü; batı ülkeleriyle barış içinde yaşama, tatbikatta çalışan bir hukukçunun da bu ülkelerin hukukunu bilmesini gerektirmektedir. Doğru Roma hukukunda bulunmaktadır. Böylece sosyalist devletlerin hukukçuları için Roma hukuku sadece teorik olarak değil, pratik olarak da önemli olmaktadır.

3. Uzun zaman sosyalist devletlerin romanistleri arasında, Roma hukuku araştırmalarının hukukî veya tarihi açıdan yapılması münakaşa edilmiştir. Aynı meselenin batı memleketlerinde de ortaya çıktığını bilmekteyiz, nitekim **Labeo** mecmuasının 1956 yılında yayınladığı tartışmanın (7) — ki buna Baijc, Bartosek, Falenciak,

(5) Bak : PAP, A jogi oktatas Csehszlovakiaban (Çekoslovakya'da Hukuk öğrenimi), JK. 4 (1949) 89 s., burada Turecek'in makalesini zikretmektedir.

(6) Novwizki, Osnovwi rimskovwo grazdanskowo pravva (Roma Usul Hukukunun esasları) 1956 11 f (yeni baskı 1960). Serebrovski'nin görüşü daha 1948 de (SGP. 1948, n. 11, 79 ff) yayınlanmıştı. Bu kitabın bir tenkidini Tomaschewski (SGP. 1958, n. 11, 137 ff) ve Diosdi (JK. 16, 1961, 585 ff) yapmıştır.

(7) Studio e insegnamento del dir. rom., Labeo 2 (1956) 48 ff., 187 ff, 327 ff.

Horvat ve Visky gibi sosyalist ülkelerden temsilciler de katılmıştı — konusunu bu mesele teşkil etmişti.

Bu meselenin önemi sosyalist romanist ülkelerde daha büyüktür. Bilindiği gibi Batı memleketlerinde hususî hukukun temellerini az veya çok Roma hukuku teşkil etmektedir. Sosyalist hususî hukuk ise, Roma hukukundan sadece bazı münferit kuralları, özellikle Borçlar hukukunda olmak üzere, almıştır, fakat esasları bakımından bu hukuk sosyalizmin tabiatına yabancı bir hukuktur. Nowizki'nin —Roma hukukunun pratik açıdan önemi yoktur— şeklindeki ilk görüşünün nedeni sadece budur. Buna mukabil 1950-60 yıllarında Roma hukukunun hukuk tarihi bakımından önemli olduğu ve bu sebeble yerinin hukuk tarihinin sınırları içinde olması gerektiği görüşü hâkimdi. Bu görüş —Macar hukukunda en son E. Ferenczy (8) tarafından savunulmuştur — sadece Roma hukukunun sosyalizm karşısındaki özel durumundan gelmemekte, kısmen de (9) L. Wenger'in temsilciliğini yaptığı, Roma hukukunun Eski Çağ hukuk tarihinin çok önemli bir kısmı olduğu fikrinden hareket etmektedir.

Yalnız, tarihî açıdan Roma hukukunu incelemek tek taraflı olacaktır, marksist hukuk anlayışına aykırı düşecektir. Roma hukuku eski çağın hukuk sistemlerinden sadece biri değildir, Avrupa kapitalist toplumunun hususî hukuku üzerinde olağanüstü tesirleri olmuş bir hukuk sistemidir. Nowizki (10) kitabının giriş kısmında tarihin akışı içinde «hukuk kurallarını ve tekniğini bu kadar mükemmel işlemiş başka bir hukuk sisteminin bulunmadığını» tebarüz ettirmiştir. Bu şekilde bizim için sadece Roma hukukunun genel tarihi gelişimi değil, Romalıların hukuk tekniği ve mantığının da incelenmesi önem kazanmaktadır.

Roma hukuku çalışmalarını tarihî açıdan tek taraflı olarak yapmak ne kadar yanlış ise, sadece dogmatik yönden yapmak da o ka-

(8) Ferenczy, Az ékirasos jogtörténet, mint tuđomány kutatási területé, modszerei, kapesolatai a rokontudományokkal (İlim olarak çivi yazısı hukuk tarihinin metodu ve araştırma alanı ve benzer ilimlerle olan ilişkileri), Szazadok 1964 761 ff.

(9) Wenger, Röm. und antike Rechtsgeschichte (1905) ; Der Stand der röm. Rechtswissenschaft (1927); Wesen und Ziele der antiken Rechtsgeschichte, St. Bonfante 2 (1930).

(10) Nowizki - Peretjerski, oc. 7 f,

dar hatalıdır. Pandekt ilminden geriye kalanları reddetmek, Roma hukukunda münferit müesseselerinin gelişmesinin araştırılmasının reddini katiyen gerektirmez. Dogmatik araştırma metoduna en iyi örnek, özellikle Borçlar hukuku kısmı olmak üzere, Nowizki ve Peretjerski tarafından hazırlanmış ders kitabıdır. Bu müellifler, münferit müesseseleri klasik hukukçuların kasuist metoduna göre izaha çalıştılar ve işte kitabın bu özelliği ve belirli bazı didaktik noktaların ihmal edilmesi yüzünden öğretime elverişli olamadı. Bu nedenle 1956 yılında Sovyet Rusya'da Nowizki'nin yeni bir ders kitabı yayınlandı (değiştirilmemiş 2. baskısı 1960 yılında yapıldı).

Marksist hukuk anlayışı çerçevesi içinde Roma hukukunun müesseseleri ancak tarihî - dogmatik açıdan incelenebilir. Her iki görüş açısı birbirine zıt değildir, bilâkis tarihî görüş tarzı dogmatik olanı şart koştuğu gibi, dogmatik olan da diğerini şart koşar. (11).

Bununla beraber bu tarihî - dogmatik görüş tarzı, hukukun ve hattâ hukuk sisteminin ekonomik temele dayanan bir üst yapı olduğunu ve bunun ekonomik temel tarafından tayin edildiğini ve yine hukukun bu temeli sağlamlaştıracağını ileri süren marksist esastan hareket etmelidir. Örneğin, köle üzerindeki mülkiyet, köle besleyen bir toplumun ekonomik, hukukî bir üst yapısıdır. M. Bartosek *come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano* adlı makalesinde Marksizmin bu temel tezinin faydalı şekilde kullanılmasından bahsetmektedir (12). Ancak bu tezin uygulanması kat'î değil, elâstikî olmalıdır, aynen iki faktörün elâstiki olduğu gibi; temel ve üst yapı karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler.

Sosyalist romanist ilimde diğer bir tartışma konusu da, Roma hukukunun bilimsel ve öğretim sistemidir. Avrupa'nın her yanına yayılmış olan Pandektler sistemi her halde reddedilmelidir. Bu sistem, Roma hukukunun Accursius'un Glossa Ordinaria'sı «usus modernus Pandectarum» olarak yürürlükte bulunduğu sırada Almanya'da çok yararlı olmuştur ve Pandektistğin kalıntıları bugün de BGB'de yaşamağa devam etmektedir. Sosyalist ülkelerde ise ilim

(11) Mora : A történeti és jogazzi szemlélet kérdése a romani jogban (Roma hukukunda tarihi ve hukuki görüş meselesi). JK. 18 (1963) 139 f. - Almanca olarak, AA. 11 (1963) 103 ff.

(12) Stu. Arangio - Ruiz 1 (1952) 317 ff.

ve kanunkoyucu Pandekt ilminin kategorilerini kenara bırakmıştır. Eğer yürürlükteki hukuk, Pandekt ilminin kategorilerini (Örneğin, Hususî hukukun genel kısmı, Aynı Haklar, Hukukî Muamele teorisi gibi) tanımıyorsa ve bunlar Roma'da da bilinmiyor idiyse, bu kategorileri branşımızda ayakta tutmanın da sebebi olamaz.

O halde sosyalizmde Roma hukukunun bilimsel ve öğretim sistemi ne olmalıdır? Bu konuda sosyalist devletlerin öğretim kitapları iki yön takip etmektedir. Bunlardan bazıları, genel kısmı, hukukî muamele teorisi gibi Pandekt sisteminin sadece en mümeyyiz özelliklerini kenara bırakarak —Bulgar M. Andreew'in (13) ders kitabı— genellikle Pandektler sistemine sadık kalmaktadır. Nowizki Peretjerski (14) ve Romen romanistleri V. Hanga ve M. Jacota (15) ise kitaplarında esas itibariyle Gaius'un Institutiones sistemini takip etmektedir. Bu ders kitapları kısa bir tarihî girişten sonra hukuk kaynaklarına geçmekte ve sırasıyla Usul hukuku, Şahsın hukuku (Aile hukuku ile birlikte), Eşya hukuku ve Borçlar hukukunu izah etmektedir. Bunun Institutiones sisteminden ayrıldığı nokta, öğretimin kolaylaştırılması amacıyla, Usul hukukunun sırasının değiştirilmiş olmasıdır. Romalıların Usul Hukuku, maddî hukukun menşeidir ve bu sistemde hukuk öğrencisi Roma hukukunu Institutiones sistemine nazaran daha kolay öğrenip kavramaktadır. Bu müellifler hukukî muamele teorisi gibi romalı olmayan kategorileri kenara bırakmakla beraber, Pandekt ilmi tarafından burada bahsedilmiş ve aynı zamanda romalılar tarafından bilinen kavramları (**metus, dolus, error**, akitlerin hükümsüzlüğü gibi) Borçlar hukuku bahislerinde izah etmişlerdir.

Macaristan'da bugün kullanılan ders kitabı müteveffa G. Marton'un eseridir (16). Tamamen Jhering'in etkisinde olan bu hukukçunun eserinde, Polonyalı iki meşhur romanistin, Taubenschlag (17)

(13) Andreew, Rimsko tschastno pravo (Roma Hususî Huk.) 1958. Tenkidleri Rubanow, VDI. 9 (1960) 147 ff ; Kupiszewski, ZSS. 76 (1959) 669. İlâvelerle yeni baskı 1962. Tenkidi Wilinski, ZSS. 80 (1963) 512 ff.

(14) Nowizki - Peretjerski, Oc. not 4. Yeni kitabında (Bak. not 5) Miras hukuku en sonda yer almaktadır.

(15) Hanga - Jacota, Drept privat roman (1964).

(16) Marton, A romai maganlog elemeinek tankönyve (Roma hukuku esaslarının kitabı) 1957.

(17) Taubenschlag, Rzymskie pravo priwatne (Roma Hususî Hukuku)

ve Osuchowski (18), kitaplarında olduğu gibi Pandektler sistemi takip edilmiştir. Zilyedlik bahsi Jhering'in zilyedlik doktrininin adeta bir aksidir. Marton'un ölümünden (1957) sonra Roma hukukunun ilmî ve öğretici sistemi tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar, bu sistemin Institutiones, yani Salkovvski, Leoge, Buckland ve kısmen de Girard'ın kitaplarında takip edilen saf Roma hukuku sistemi olması sonucuna varılarak, sona ermiştir.

İlmî ve öğretici sistemler arasındaki fark, sadece birincisinin Institutiones sistemine tamamen uyması, ikincisinin ise, —öğretici amaçla— Usul hukukunu hemen hukuk kaynaklarından sonra incelemesidir. Macar sistemi, romalılar tarafından bilinmeyen Eşya hukuku kategorisini de reddederek «Mallar hakkında» adlı bir başlık altında (Mülkiyet, Zilyedlik, İrtifaklar, Emphyteusis ve üst haklarından) (19) bahseylemektedir. Macaristan'da takip edilen ilmî ve öğretici sistemin Institutiones sistemine en yaklaşan sistem olduğu kanaatindeyiz (20).

4. Bizde tartışma konusu olan diğer bir mesele de, Roma hukukunun gelişme devirleridir. Yukarda adı geçen kitaplar, esas itibariyle, izahlarını devirlere göre yapmazlar. Gerçi eski, klasik öncesi, sonrası ve Iustinianus hukukundan söz açarlar ama söz konusu gelişme sürecinin ekonomik temelle ne gibi ilişkisi olduğu سوالini cevaplandırmazlar. Bu meselenin tartışılmasında Macar romanist ilmi baş rolü oynamıştır. Taş basması olan ilk Macar ders kitabının müellifleri (1951) (21), Roma hukukunun gelişme safhalarını tamamen Roma köle hayatına göre tesbit etmişlerdi. Bu safhalar üç tanedir; a) M.Ö. 264 kadar süren patriyarkal, köle ekono-

1955. Sistemi şöyledir : Hukuk tarihi (Kaynaklar), hukuki işlemler, Usul hukuku, Şahsın hukuku, Eşya hukuku, Borçlar hukuku, Aile hukuku ve Miras hukuku.

(18) Osuchowski, Zarys rzymskiego prawa prywatnego (Roma hukukunun esasları). Sistemi şöyledir : Kaynaklar, Usul hukuku, Şahsın hukuku ve hukuki işlemler. Aile hukuku, Eşya hukuku, Borçlar hukuku ve Miras hukuku.

(19) Rehin hukuku, teminat fonksiyonu olması itibarıyla Borçlar hukuku çerçevesi içinde ele alınmaktadır.

(20) Stojtschewitj, Rimsko prawo (Roma hukuku) Bd. 1 (Devlet tarihi ve hukuk tarihi, Şahsın hukuku, Eşya hukuku ve Miras hukuku) 1955. Müellif Institutiones sistemine uymak istemiştir.

(21) Marton, Orias, Polay, Romai jog (Roma hukuku) 1951.

misi, b) M.Ö. 264 yılından Trajanus'un ölümüne (117) kadar süren, büyük köle işletmelerinin hâkim olduğu devir, c) 117 den Iustinianus'a kadar olan ve kölelik sisteminin çökme devri. 1958 yılında Budapeşte'de bu konuyla ilgili bir toplantıda M. Vilaghy'in belirttiği gibi, ne ekonomik temelden ne de hukukî üst yapıdan tek taraflı olarak hareket edilebileceği, sonucuna varılmıştı. Çeşitli teklifler yapılmıştı; bir romaniste göre ,eski, klasik öncesi, klasik, klasik sonrası ve Justinianus devirlerinden bahsedilmeliydi. Bir diğeri ise, patriyarkal kölelik devri (Roma şehir devleti), büyük bir köle kitlesi besleyen yükselme devri (Roma imparatorluğu), köle sisteminin çökme devri (Romanın çökme devri), ayırımını teklif etmişti. En yeni Macar ders kitabı, Roma hukukunu bu üç safhaya göre izah edecektir. Bunun nihaî olup olmayacağı belli değildir.

Devirlere ayrılma meselesi en son olarak Çekoslovakya'da tartışılmıştır. M. Bartosek (22) 1964 yılında Sovyet tarihçisi Rovwaljow'un (23) çalışmalarını temel olarak, hukukun gelişmesini devirlere ayırmıştır. (24) Bartosek'in ayırımında hukukun ortaya çıkışı olarak, devletin kurulmasından önceki toplum —son safhasında olmakla beraber— nazara alınmaktadır ki, bunun maksada uygunluğu şüphelidir, çünkü devletin kurulmasından önce, marksist görüşe göre, hukuk kurallarından değil, toplum kurallarından söz edilebilir. Eğer hukukun gelişmesi, devlet öncesi toplum kurallarının gelişmesiyle diyalektik bir birlik içinde incelenecek olursa, bu devirlere ayırma da kabul edilebilir.

5. Sosyalist ülkelerde Roma hukuku araştırmaları bugün bile başlangıç safhasındadır. Henüz araştırma usullerini aramaktayız. Tamamen geliştirilmiş araştırma yönlerinden bahsetmek imkânı yoktur (25). Sadece araştırma çalışmalarımızın bazı münferit özelliklerini göz önüne koyabiliriz.

(22) Bartosek, La periodizzazione del dir. rom., Synteleia Arangio - Ruiz (1964) 1149 ff.

(23) Kowaljow, Opyt periodizacii rimskoj istorii (Roma tarihinin devirlere ayrılması), VDI. 4 (1955) 108.

(24) A) Formazione primitiva collettiva: la) Tardo periodo dell'ordinamento primitivo collettivo; lb) Trapasso ordinamento schiavistico. B) Formazione schiavistica. 2) Ord. Schiavistico primitivo; 3) Ord. sch. sviluppato; 4 a) Tardo ord. sch.; 4 b) Trapasso all'ordinamento feudale.

(25) Georgescu, De la «possessiones» a la «possessio», Studi Classice 1.

Marksist romanist ilmin genel bir eğilimi de, Batı romanist ilmin vardığı sonuçları, özellikle (mülkiyet, zilyedlik, tüzel kişiler, kişinin hukukî durumu, vasiyetname gibi) Roma hukukunun temel müesseselerini tekrar bir değerlendirmeye tabi tutmaktır; mülkiyet ve zilyedliğin sınıfsal kaynağı, sosyal fonksiyonu ve yine sınıfsal muhtevası ile sosyalist ülkelerin bütün kitapları meşgul olmaktadır. Roma mülkiyet ve zilyedlik anlayışı hakkında Romen bilim adamı V.A. Georgescu meşhur Yugoslav hukukçusu M. Horwat, Polonyalı Osuchowski, Bulgar Andreew ve Macar Benedek, G. Diosdi ve K. Visky, tüzel kişilerin ortaya çıkışı meselesi hakkında Novwizki, Tomaschewski ve Rubanow, daha sonra Polonyalı J. Linderski ve Macar J. Biro yayın yapmışlardır (26). Kişinin hukukî durumu ile Macar R. Brosz ve Bartosek (27), meşgul olmuştur. Bu makalenin yazarı ise vasiyetnamenin menşeiini izah etmiştir (28).

6. Diğer bir eğilim de, Roma hukuk sistemini bölümlere ayıran prensiplerin araştırılmasıdır. Bu araştırma alanı, geçen on yılın ikinci yarısında, sosyalist hukuk sisteminin bölümlere ayrılması sırasında kendini göstermiştir. Sovyet Dembo (29) bir yazıyla, sosyalist romanist ilmin, dikkatini, Roma hukukunun bölümlere ayrılmasındaki prensiplerine çekmiştir. Görüş tarzı biraz yüzeyde kalmakla beraber, makalesi bu mesele üzerindeki çalışmalara başlangıç olmuştur

Bucuresti (1959) 115 - 180 ; Osuchowski, Des études sur le modes d'acquisition de la prorite en droit romain, St. Arangio - Ruiz 3 (1953) 37 ff. ; Andrew, Nedwizimaja sostwennost Rime do Dwenadceti Tablic (Roma'da 12 Llevhada gayrimenkul mülkiyeti), VDI. 4 (1955) ; Benedek, Die iusta causa traditionis in röm. Recht, AJ. 4 (1962) 117 - 171 ; Diosdi, Familia pecuniaque, AA. 12 (1964) 87 - 105 ; Visky, Mancipatio rei nec mancipi, AT. 4 (1957) 39 - 60 ; Horvat, Reflexions sur l'usucapion et auctoritas, RIDA. 3 (1956) 285 - 302.

(26) Nowizki, Lehrbuch 40, 57, 69, 109 ; Tomaschewski, SGP. 1958. n. 11. 141 ; Rubanow, VDI. 9 (1960) 150 ; Linderski, Panstwo a Kolegia (Devlet ve Cemiyetler), Zeszty Naukowa Uni. Jagellonskiego. Studi 39 (1961). Biro, Kollegiumok a romai Daciaban, AUSz. 10. (1963).

(27) Brosz, Nem teljesjogu polarok a romai jogferrasokban (Roma hukuk kaynaklarında hak ehliyeti tam olmayan vatandaşlar) 1964 ; Bartosek, De l'ingenuité en droit romain, Czasopisma Prawnaistoriczego, 1951 12 - 40.

(28) Polay, A romai végrendelet eredete (Roma vasiyetnamesinin menşei), AUSz. 2 (1956).

(29) Dembo, SGP. (1956) n. 8. 88 f.f

(Polay (30).) Roma hukukunun *ius publicum* ve *ius privatum* şeklinde bölümlere ayrılmasıyla son meşgul olan romen Hanga'dır (31).

7. Roma hukuku araştırmalarının ağırlık noktalarından biri de Roma Hukukunun etik temel kavramlarının izahıdır. (*aequitas*, *iniquitas*, *fides*, v.s.). Roma hukukunun gelişmesinde etkili olmuş fikir akımlarının gerçek anlamını tesbit ki, bu meselede özellikle iki akım söz konusudur; Yunan felsefesi ve Hıristiyan felsefesi. Yukarıda adı geçen kitapların hepsi etik temel kavramlarla ilgilendiği gibi, Çekoslovak Polacek hakkaniyet, Bartosek, eşitsizlik ve Horvat *bona fides* (32) hakkında yazmışlardır. B. Lapicki'nin üç makalesi bu araştırma yönüyle ilgilidir. Bunlardan birincisinde, köleler ve Roma proleterlerinin hukukî görüşlerini keşfetmeğe, ikincisinde romalıların etik kültürü ile hıristiyan fikir dünyasının münasebetini göstermeğe çalışmıştır. Müellif Romanın etik kültürünün dünyevî ve humanist olduğu halde hıristiyan ideolojisinin dini karaktere sahip olduğunu tesbit etmişti.

8. Sosyalist ülkelerin romanist ilmi, son on yılda, bir taraftan klâsik öncesi devrin hukuk gelişmesiyle meşgul olurken, diğer taraftan Roma hukukunun feodalleşmesiyle ve bu sonuncu ile Roma hukuku ve mahallî hukuk arasındaki münasebet açısından ilgilendi. Her iki konuda bazı sonuçlara varıldı; büyük hukukî eserler klâsik öncesi devrin özelliğini meydana getirirken, Roma hukukunun feodalleşmesinin bizi kapitalist hukuk gelişmesine götüren zincirin halkası olduğu kabul edildi. Klâsik öncesi devrin durumuyla bilhassa Macaristan'da (Polay) (34) meşgul olundu. Çekoslovak J. Kincl (35)

(30) Polay, *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom* (1964).

(31) Hanga *ius publicum - ius privatum*, SUBB, (1963) 7 - 20.

(32) Polacek, *Suum cuique tribuere*, St. Biondi 2 (1963) 485 ff.; Zum Gerechtigkeitsgedanken im röm. Recht, ZSS. 77 (1960) 160 ff.; Bartosek, *Aequitas, iniquitas und Gerechtigkeit*.

(33) Lapicki, *Pogladi pravne niewol nikow i proletariuszy rzymskich* (Köle ve roma proleteriyasının hukuki ideleri) 1955.

(34) Polay, «P. Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile» AUSz. 9 (1962); Az eladoi kellékszavatosság a preklasszikus romai jogban (Klasik öncesi Roma hukukunda satıcının maddi ayıplardan sorumluluğu), AUSz. 10 (1964), Der Kodifikationsplan des Pompeius, AA. 13 (1965).

(35) Kincl. *St a pravo a germanskö - rimské Burgundii V-VI. století* (1959).

V-VI. yüzyıllarda Burgund'ların devlet ve hukuk anlayışını inceledi. Koloni konusuyla sovyet romanistleri meşgul olurken, Bartolus ile ilgili çalışmaları polonyalı Wiszynski (36), Baszkiewicz ve Hanga (37) yaptılar. Roma hukukunun Karpat bölgesine nüfuz etmesi, macar hukuk tarihçisi G. Bonis (38), ve slovak K. Rebro'nun (39), çalışmalarına konu olmuştur. Sovyet romanisti Rubanov, Code ve Novellae'deki hükümlerden çoğunun Çarlık Rusya'sında yürürlükteki hukuk olduğuna işaret etmiştir.

9. Hukukla ilgili Papirus ilmi Polonya'da zirveye ulaşmıştır. R. Taubenschlag tarafından kurulmuş ilmî mektebin üyeleri, onun ölümünden sonra da «*The Journal of Juristic Papyrologie*» (Varşova) adlı mecmuayı çıkarmaya devam ettiler. Bu mektebin önemli bir hizmeti de müteveffanın eserlerini toplayarak neşretmektir; «*Opera Minora, R. Taubenschlag*». Sosyalist ülkelerin Papiroloji konusunda en önemli eser yine Taubenschlag'a aittir, (*The law of Greco-Roman Egypt in the light of the papyri* (1955)). Bu konuda H. H. Kupiszewski'nin Mısır mahallî hukukunun imparatorluk hukukuna tesiri-ne ait makalesi ve yine Polacek'in aynı konudaki yazısı hatırlatılmalıdır.

10. Sovyet Rusya'da Roma hukukunun sosyal karakterli müesseselerinin incelenmesi gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Sovyet romanist ilmi son yıllarda özellikle Romalıların iş akidleriyle meşgul olmaktadır (41).

(36) Wiszynski, Czy «statutum - consuetudo» Bartoluso moglo miec wply ha prawo polskie, *Prawo* 6 (1959) 31 - 36.

(37) Baszkiewicz, Quelques remarques sur la conception de dominium mundi dans l'oeuvre de Bartolus, *St. VI Cetn. Bartolo*, 2 (1962).

(38) Bonis, Einflüsse des röm. Rechts in Ungarn, *Ius romanum Medii Aevi* (1964), Georgescu, La réception du dr. romano - bizantin dans les Principales roumaines, *Mél. Levy - Bruhl* (1958).

(39) Rebro, I manoscritti della Summa legum Raimundi Parthenopei in Slovacchia, *Convegno St. per il sett. Centennarios della morte d'Accursio* (1963) Konferans.

(40) Kupiszewski, Wplyw rzymskiego prawa prow incjonalnego Egipcie na prawo rzymskie powszechne *Zaszy Naukowe Wroclawskiego* (1961) 37 - 53.

(41) Polacek, Quelques remarques sur les «Prozes Secrets» en Ancienne Egypte. *Chronique et ses aspects morau dans l'opinion collective de l'ancienne Egypte*, *Actes du Xe Congres. Int. de Papyrologues* (1964) 201 - 208.

11. Sosyalist ülkelerin romanist ilmi, yeni bir çalışma sahasını, bugün ülkelerimizin üzerinde bulunduğu bölgelerin hukuk hayatını incelemekte bulmuştur. Roma eyaleti Pannonia'nın hukuk hayatını keşfetmek hususunda Macar bilgin **K. Visky** (43) büyük hizmetler yapmıştır. Bu makalenin müellifi Transilvanya'nın balmumu levhalarındaki akidleri incelemiştir (44).

12. Roma hukuku ile ilmî meşguliyetin metodu, tarihi maddeciliğe dayanan marksist diyalektik ve bunun tezleridir: a) Toplumun değişik görüntüleri ve tabiat bağımsız olarak değil, karşılıklı ilişki içinde, bir bütün olarak mütalâa etmek; b) Dünyadaki görüntüleri devam eden hareket ve değişmeler açısından görmek ve c) Çeşitli görüntülerin gelişme prosedürünü basit bir inkişaf prosedürü olarak görmek. Bu gelişme, nicelikle ilgili değişiklikler sırasında bir anda nitelikle ilgili bir değişikliğe uğramaktadır. Tarihî materyalizm'den hareket etmeyen bazı araştırmacıların da içgüdü ile bu metodu kullandıkları olabilir, ancak biz bu metodu devamlılık gösterecek şekilde ısrarla kullanıyoruz.

13. Romanist ilmin interpolatio araştırmaları veya mukayeseî metod gibi özel araştırma metodları bizde ne durumdadır?

Kalb'in (45) çok isabetli bir şekilde «Interpolatio avcılığı» adını verdiği interpolatio araştırmaları bazan çıkmaz sokağa sapmıştır. Sadece gramer, uslûp, mantıkî metodlarla yapılan metin araştırması, bir müessesenin toplumsal, ekonomik gelişmesini nazara almadığı için gerçek bir başarıya ulaşmamaktadır. Örneğin: «et atque» «et ideo» - «idcirco», ibaresi veya mücerret bir kuralın bir metinde bir

(42) Schereschewski, Prawo regulirowo prawa najomnow trudo w Rime (Roma'da ücret karşılığı çalışmanın hukuken tanzimi), VDI. 7 (1958).

(43) Visky, romai maganjog Aquincum feliratos emlékein (Aquincum kitabelerinde Roma hukuku), Archeologiai Ertesitö Budapest (1952) 113 - 131. Diosdi, A jogtanitas nyomai Pannoniaban (Pannonia'da hukuk öğretiminin izleri).

(44) Polay, Harom munkaberszerzödes a romai Daciabol AUSz. 4 (1958); Ein Gesellschaftsvertrag aus dem rö. Dakien, AA. 8 (1960) 385 - 397. Die Obligationssicherheit in den Verträgen der siebenbürgischen Wachstafeln, Klio 40 (1962) 142 - 158; Die Rolle der Stipulation in Urkunden der siebenbürgischen Wachstafeln, JJP. 15 (1965) 187 - 222.

(45) Kalb, Die Jagd nach Interpolationen in den Digesten, 1897.

örnek ile açıklanması, - özellikle 20. yüzyılın ilk yıllarında - bu kelimelerin kullanıldığı cümlelerin Bizans devrinde değiştirildiği veya bir örneğin mevcut bulunduğu halde, bunun yine aynı devirde ilâve edildiği sonucuna götürüyordu. Bu şekilde yapılan bir interpolatio araştırması, mal mübadelesinde çok önemli olan, semenin tenzili dâvasının Justinianus'un eseri olduğu neticesini vererek, mal alışverişinin olduğu mal münasebetlerinde vazgeçilmez olan bir dâva, feodal bir devre maledilebiliyordu. Bu tez, sadece dilbilgisi ve uslûp açısından yapılan bir interpolatio araştırmasının sonunda ortaya atılmış oluyordu. Interpolatio araştırması bizim için de önemlidir, ancak dilbilgisi ve uslûp noktasından hareket edilerek, varılan sonuçların kabulü için, bunların toplumsal ve iktisadî vakıalarla teyidi gerekir.

14. Mukayeseli Hukuk metodu sosyalist romanist ilminde yabancı değildir. Taubenschlag'ın, Yugoslav V. Orosec'in eserleri ve J. Klima'nın hayatının eseri bunu doğrular.

Bu metod büyük bir dikkatle uygulanmalıdır. Her iki hukuk sisteminin iktisadî toplumsal gelişmesi nazara alınmadan, sadece hukuk kuralları mukayese edilemez. Divortium ve repudium'un Sovyet hukuk sisteminin fiilî diye adlandırılan evlilik bağının çözülmesiyle (I. ve II. Dünya harpleri arasında) mukayesesi, bu nedenle, yanlış olmuştur. Hukuk kuralları benzer karakterde olabilir, fakat burada söz konusu olan iki farklı toplum, iki farklı devir ve iki farklı hukuk sistemidir. Köle besleyen bir toplum ile sosyalist bir toplumun hukuk sistemleri mukayese edilemez. Böyle bir mukayesede tamamen garip sonuçlara götürür. Ancak aynı gelişme kademesinde bulunan toplum ve devletlerin hukuku mukayese edilebilir. Eski Roma hukukunun yani, pederşahi, köle besleyen toplumun üst yapısını teşkil eden müesseseleri gelişmiş Atina demokrasisinin hukukî müesseseleriyle mukayese etmek de pek talihli sonuçlar vermez. Her ikisi de

(46) Taubenschlag, Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych (1955) ; Das babylonische Recht in den griechischen Papyri, JJP. 7 - 8 (1954) 169 - 183.

(47) Korosec, Simbolicna dejanja ob sklepažu drzavnik pogodb pri Asiricah, Grkih in Rimljanih (Asurya, Yunanistan ve Roma'da devletlerarası anlaşmaların inikadı sırasındaki sembolik hareketler) ; Kasnovanje usrmtitve po hetitskem pravo (Hitit hukukunda öldürme fiilinin cezalandırılmasındaki gelişmeler). Zbornik pravnağ fak. Zagrep. 12 (1962) 241 - 259.

köle besleyen toplum olmasına rağmen farklı gelişme kademelerinden geçmiştir.

15. Kanımızca yukarda bahsedilen hususlar, son onbeş yılda sosyalist ülkelerde Roma hukukuyla ilmî şekilde meşguliyetin inkişaf gösterdiğini ortaya koymaktadır, ancak araştırmaların yönleri henüz tamamen mükemmelleştirilmiş değildir. Bu inkişafın Roma hukuk ilminin her sahasında kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Tabiatıyla bu makalenin sınırları içinde bütün sosyalist bibliografyayı zikretmenin imkânı yoktur. Biz burada en önemli eserleri, macar literatürü başta olmak üzere, makaleleri tanıtmak istedik.

Bu makalede herşeyden önce metodoloji meseleleri ve sosyalist alanda, mümkün araştırma yönleriyle ilgili çalışmalar söz konusu edilmiştir. **Bartosek**'in (48) «**Annotazioni metodologiche dal punto di vista del materialismo storico**» adlı makalesi çok ilgi çekicidir. **Mar-ton**'un ders kitabının kritiğini yaparken, macar **Vilaghy**, (49) kapitalist ve sosyalist sistemlerde Roma hukuku ilmi hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. Bundan başka macar **M. Mora**'nın (50) Roma hukukunun çökme devriyle ilgili makalesi hatırlanabilir. Hukuk kaynakları ile ilgili literatürden, **Justinianus**'un *Digesta*'sı hakkında sov-yet **Peretjerski**'nin bir monogrofisi ve **Hanga**'nın *Proculianus* ve *Sabinianus* mekteplerini konu alan makalesi tebarüz ettirilebilir (51).

Şahsın ve Aile hukuku sahasında, Bulgar bilim adamı **Andrew**'in (52) *adulterium* ve Macar **Brosz**'un (53) hak ehliyeti tam olmayan vatandaşın hukukî durumu, Polonyalı **Kupiszewski**'nin nişan

(48) St. de Francisci 4 (1955) 375 - 406.

(49) Vilaghy, Megjegy a romai jog tudományának egyes elvi kérdéseihöz (Roma hukuk ilminin münferit prensip meselelerine mülahazalar), JK. 12 (1957) 21 ff, spaeter auch in deutscher Sprache AJ. 2 (1960) 169 ff.

(50) Mora, Über eine neue Richtung der romanistischen Forschung. AUB 5 (1963) 51 - 67 ; Polay, O nowe kierunki badan prawnorzymskiego (Roma hukukunda yeni araştırma yönleri hakkında), Czasopismo Prawno-hystoriczne. 15 (1963) 277 - 286.

(51) Peretjerski, Digestü Justiniana (1956) ; Hanga, Technica juridica - criteriu de distinctia între scoala sabiniana si procoliana, SUBB. 3 (1959) 55 - 64.

(52) Andrew, Razwod i adulterium w klassitschneskato rimsko pravo (1954).

(53) Bak. not 27.

lanma hakkındaki yazıları zikredilebilir. Köleleri hukukî durumu ve aralarındaki münasebetlerin düzenlemesi meselesiyle polonyalı **Wilinski** (56), macar **Benedek** (57) ve **Diosdi** (58) meşgul olmuşlardır.

Mülkiyet ve zilyedlikle ilgili literatürden yukarıda bahsetmiştik. Buna bir de Bronsz'un irtifaklar hakkındaki çalışması ilâve edilebilir (60).

Miras hukuku sahasında ise, ünlü Eski çağ bilim adamı **J. Klima'nın** (61) *querela inofficiosi testamenti* hakkındaki çalışması tebarüz ettirilebilir.

Akitler hukuku sahası da ihkâl edilmemiştir. Bu konuda **Horvat** (62) ve **Visky'in** (63) alım satım akdi, **Wilinski'nin** deniz nakliye mukaveleleri hakkındaki yazıları zikredilebilir.

Usul hukuku sahasında da müteaddit eserlerden **Horvat'ın** (65

(54) Wiszynsky, De matrimonio ob metum contracto (1962).

(55) Kupiszewski, Das Verlöbniß in altröm. Recht, ZSS. 77 (1960) 125 ff.

(56) Wilinski, Ustawy, Konstantyna Cod. Th. 9. 12. de emendatione servorum, Ann. Theologie et Droit Canon Societé des Lettres et Sciences de l'Université Catholique de Lublin 10 (1962) 177 - 195.

(57) Benedek, A senatus consultum Silanianum, Stud. Juridica Pécs (1963).

(58) Diosdi, A servus publicus, AT. 6 (1959) 1 - 17. Şahsın hukuku ile ilgili bir makalede Zlinsky, Zur Frage der Verschollenheit im röm. Recht, AA. 8 (1960) 95 - 132 .

(59) Bak. not 25.

(60) Brosz, A klasszikus szolgalom fogalmo különös tekintettel a szolgalom és haszonjogok viszonyára (İrtifak ve faydalanma hakları münasebeti açısından klasik devrin irtifak kavramı) 1949.

(61) Klima, Querela inofficiosi testamenti (1947).

(62) Horvat, Sulla formazione del prezzo nella compravendita romana, AUBA. (1962) 1 - 18 ; Circumscription und bona fides beim Kauf, Naukome Univ. Wroczlaw (1961) 31 f ; Prekomjerno ostecenje (Laesio enormis), Jug. Akademia 322 (1961) 223 - 264.

(63) Visky. Appunti sulla origine della laesio enorme, Jura 12 (1961) 40 - 46.

(64) Wilinsky, D. 19, 2, 31. und die Haftung des Schiffers im altröm. Recht Annales Universitatis Lublin Sectio G. 7 (1961).

(65) Horvat, Deux phases du prozes romain, Mél. Levy - Bruhl 1959 163 ff., Akcija bonae fidei, Ubornik Praw. Fak. Zagrep (1956) 151 - 160.

dâvanın safhaları ve hüsnüniyet davaları, Georgescu'nun (66) «Partes secanto», Polacak'ın (67) magistra'ların denegatio'su, Staszkow'un (68) «vim dicere», konularındaki yayınları belirtilebilir.

Kamu hukuku ve Ceza hukuku sahalarında da sosyalist ülkelerin romanistlerinin çalışmaları mevcuttur. En yeni literatürden sadece bazılarını zikrediyoruz; sovyet Utcenko'nun (69) Romalılarda halk bağımsızlığı meselesi, Brosz'un (70) «decurio» ve curialis» tabirleri Mocsy'in (71) son imparatorluk devrinin sonundaki bağımsızlık mücadeleleri, Condurachi'nin (72) Const. Antoniniana ile ilgili yayınları,

Romalıların Ceza hukuku ile Hanga (73) (Sulla'nın ceza kanunları), Linderski (74), v.. meşgul olmaktadır.

16. Sosyalist ülkelerde Roma hukuku literatürüne yapılan bu genel bakış, kanımızca, bu satırların okuyucularını, sosyalist romanist ilmin özellikle son on yılda oldukça büyük gelişme gösterdiği konusunda ikna edebilir. Roma hukuk ilminin her sahasında romanistlerimiz yayın yapmaktadır.

(66) Georgescu, Partes secanto, RIDA. 2 (1949) 367 - 384. Bu konuyla yakın ilişkisi olarak Novakowa'nın, Smael byt ve starem Rime insolventni dluznik usmrcem (Roma'da ödeme olanağı bulunmayan borçlu öldürülebilir miydi?) Acta Univ. Olmütz Historical. 1 (1960).

(67) Polacek, Zur Frage der Denegationentscheidungen der röm. Jurisdictionmagistrate, St. Betti. 3 (1962) 677 - 689.

(68) Staszkow, «Vim dicere» in altröm. Prozess, ZSS. 80 (1963) 83 ff.

(69) Utcenko, Die Idee der Volkssuveraenitaet bei den Römern, Romanitas 3 (1961) 227 - 228.

(70) Brosz, Use and Meaning of the therms «decurio» and «curialis» in the Sources of Roman Law, AUB. 4 (1962) 133 - 146.

(71) Mocsy, Ubique republica, AA. 10 (1962) 367 - 384.

(72) Condurachi, La costituzione Antoniniana e la sua pubblicazione nell'Impero romano. Dacia. N.S. (1958) 281 - 317.

(73) Hanga, Legile penale ale lui sulla, Bull. Univ. Babes - Bolyai. 1 (1956) 105 - 119.

(74) Linderski, Ciceros Rede pro Caelio und die Ambitus und Vereingeseztgebung der ausgehenden Republik, Hermes 89 (1961) 106 - 119.

(75) Not 4, 6, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21 de sözü edilen kitaplardan başka Yugoslav Horvat'ın Rimsko pravo (1958) ve Romen profesör Tomulescu'nun, Manual de drept privat roman (1956) zikredilebilir.